

Részlet Szabó Zoltán egyik, a könyvben teljes terjedelmében közölt írásából – egy kis bevezetővel:

Szabó Zoltán és Bibó István nemcsak barátok és társak voltak, hanem - ahogyan ezt a **Nyugati vártán** szerkesztője, András Sándor írja a könyv előszavában - jellegzetesen ki is egészítették egymást. Bibó jogász volt és elméleti ember, Szabó Zoltán író, falukutató, publicista, inkább a partikularitások vonzották, nem az általánosságok. Bibó számára a francia forradalom hármasszavából a szabadság mellett az egyenlőség volt elsőrendű, Szabó Zoltán számára a testvériség. Bibó a kelet-európai *kisállamok* nyomorúságáról írt, Szabó Zoltán arról, hogy „a *nemzet*: emberek”. Ország helyett tájakról, és bár a *társadalmi* bajok és állapotok nagyon is érdekelték, őt inkább a *közösség*, lakosság helyett a táj népe vonzotta. A híres **Tardi helyzet** a tardiak helyzetéről és helyéről, azokról az emberekről - felnőttekről, gyerekekről, nőkről és férfiakra - és annak a helynek szántó föld és bányá közt adottságairól szólt. Mindkét megközelítésre szükség van, mindketten magukévá is tették, amiről a másikuk írt.

A tájak és helyek teszik, hogy Szabó Zoltán épp úgy írt Farkaslakáról, a tájról és az emberekről, akik közül Tamási Áron emelkedett a nemzet írójává, ahogyan Tardról, vagy Edinburghról. Bibótól vette át és idézte aztán újra meg újra Bátorinagyszerű mondatát: „Sem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot őt magát nézzük, nemzetünk felemelkedését és magunk megmaradását.” És ilyen módon írt arról a politikáról is, amely emigrálását is előkészítette: pontosan, hitelesen és nagyon szép stílusban. „A magyar demokrácia válságáról” volt a címe annak a Bibó István tanulmánynak, amelyet a fiatal Szabó Zoltán az általa szerkesztett **Valóságban** akart megjelentetni. Részlet abból az írásából, amely a Bibó-tanulmány kalandos sorsát eleveníti fel:

Az első szám 1945 nyarán került ki a nyomdából és Bibó István nagy tanulmánya a második füzet számára készült. Az előre megbeszélt cikk kéziratának már a kefelevonata várt, amikor külföldi utamról visszatértem Budapestre. A levonatot kinyomatás végett a nyomdának már visszaküldtem, amikor a lap belső gárdájának két fiatal tagja jelentkezett az irodámban. Óvást emeltek Bibó tanulmányának közlése ellen. Ezt azzal a halk határozottsággal tették, amely az utasításra eljáró kommunistákat jellemzi. „Veszélyeztetni a demokráciát...” – mondták. Aggódtak, hogy Bibó István kritikája a demokrácia balszárnyán felháborodást kelthet. Nyomaték kedvéért megjegyezték, hogy a kommunista párt vezetői is aggályosnak látják a cikket. Azzal utasítottam el őket, hogy amennyiben a négy kormánypárt valamelyikének kifogása van egy még ki nem nyomtatott cikk megjelenése ellen, ezt az illető párt vezetőségének illetékes tagja fejezze ki.

Néhány óra múlva Révai József telefonált. Révai akkor a kommunista párt szervezetben a kulturális ügyek gazdája és a Szabad Nép főszerkesztője volt. Beszélgetésre kért, mivel gyengélkedik, a lakására. Ő is a Bibó-tanulmány közlésének elhalasztását kérte, a fiatalokéval szó szerint egyező indokolással. Válaszomra, hogy a cikket megrendeltem, a

kefelevonatokat jóváhagyva a nyomdába küldtem és a megjelenésért vállalom a felelősséget, Révai József indulatba jött. Kezében a kefelevonattal – ezt nyilvánvalóan a szerkesztőség valamelyik kommunista tagja juttatta el hozzá – szenvedélyesen érvelni kezdett. Egyre hevesebben és egyre lendületesebben ismételte azt, hogy a Bibó-tanulmány a demokráciát fenyegeti. Mindez furcsán hatott. A jelenetben az volt az elképesztő, hogy egy tömegpárt vezetője, egy megszálló hadsereg és egy győztes nagyhatalom árnyékában, az ellen ágált kitartó szenvedéllyel, hogy egy negyvenoldalas értekezés egy ötszáz példányban kinyomtatott időszakos folyóirat hasábjain eljuthasson az olvasóhoz. Ettől féltette a pártját. Gondolatmenete azokra a harmincas években hallott vádbeszédekre is emlékeztetett, amelyek a falukutató könyvekkel kapcsolatban állapotrajzot nemzetgyaláznak minősítettek, láttelepet méregkeverésnek. Engem a kétféle észjárás kísérteties hasonlósága bosszantott, Révait viszont az én makacs korlátoltságom keserítette el, az, hogy nem értem: minderről hogyan kell gondolkodni. Az én közbeszúrt megjegyzéseimnek gyér váltakozása az ő szillogizmusainak zuhogó záporozásával két óra hosszat tartott. Ezalatt a Bibó-tanulmányt hol ellenforradalminak, hol reakciónak minősítette. Az olyan ellenérvek, hogy Bibó éppen a maradisággal, éppen a reakcióval igyekszik a koalíciót – a maga egészében – szembeállítani, nem hatottak rá. Éppen az ilyen megjegyzések mutatják – tudtam meg tőle –, hogy a tanulmány mennyire veszedelmes! Éppen az én értetlenségem bizonyítja, hogy mennyire alkalmas arra, hogy jó demokratákat is megtévesszen. Ez is arra vall, hogy megjelenése pusztító hatású volna, a demokrácia baloldalán. Jó, megengedi, a tanulmány nem reakciós, de akkor rosszabb annál: jobboldali... A kínálkozó ellenérv az volt, hogy ha Bibó szempontjai jobboldalibbak a kommunisták szempontjainál, ez természetes, hiszen Bibó nem kommunista, s a koalíciót nem lehet kommunista pártmértékkel mérni. Éppen ez az, amit Bibó a kommunista párt taktikájának elemzésében, joggal kifogásol... Révai József, akit saját érvelésének görgetege egyre szenvedélyesebbé tett, végül is elvesztette türelmét. „Látom, nem boldogulunk – csattant fel –, szép szóval nem megyünk semmire! A szedést a rendőrséggel foglaltatom le, a nyomdában...” Az ilyen rendőri csattanó akkor még meglepő volt. Ez volna az első eset arra – mutattam rá –, hogy egy koalíciós lapot az egyik koalíciós párt előzetes cenzúra alapján rendőrileg koboztat el. Ez az aktus mindenkit mélyen elgondolkoztatna. Nekem, mivel a cikket elfogadtam s jóváhagytam, nem volna más választásom, mint az, hogy lemondok az ifjúsági szövetség elnökségéről és minden egyéb tisztségemről. Ez az érv, őszinte meglepetésemre, hatott. – Hívjuk le Lukácsot! – legyintett Révai bosszúsan.

Az idős esztétikus ugyanabban a házban lakott. Lejött, meghallgatta Révait, s a maga csendes modorában először azt jegyezte meg, hogy egyetért vele, majd higgadtan elemezni kezdte a helyzetet. A kisebb baj az, mondotta Lukács György, ha a Bibó-cikk tévedéseivel együtt megjelenik, elvégre ezeket helyre lehet igazítani. Ennél nagyobb baj volna az, ha a Valóság elkobzása egy sereg jó demokratát, köztük a lap szerkesztőjét, jobbfelé tolna. Fontos azonban, hogy ebben az ügyben a kommunista párt is kifejthesse a maga álláspontját. Ezért azt ajánlotta: Révai törődjön bele a cikk megjelenésébe. Utána a Valóság rendezzen nyilvános vitát a cikkről. Ezen szólaljon fel Révai József,

válaszoljon Bibó, s a vita teljes anyagát a Valóság adja ki nyomtatásban. Ennek nem volt akadálya.

„A magyar demokrácia válsága” a Valóság október–decemberi számában került el az olvasóhoz. A megjelenést követő Bibó-vitában Révai József – nyilvánvalóan pártjának beavatatlan vagy függetlenebb gondolkodású tagjai felé kiáltva „caveat”-ot – azt állította, hogy Bibó a kommunista pártról torzképet rajzolt: „gyerekesen helyt nem álló és informálatlan ember állításaival vetekedő az olyan feltevés a mi pártunkkal szemben, hogy aki nincs vele, ellene van”. Bibóval ellentétben, ő a kommunista párttal szembeni idegenkedés okait nem saját pártjának taktikai hibáiban kereste. Hanem abban, hogy a kommunisták a magyar közéletben szokatlan „nagy politikai szenvedélyt” képviselik, „a népre való apellálás és a néppel való apellálás töretlen bátorságát”. Lukács György a maga felszólalásában a Bibó-tanulmányt „a demokrácia jobboldali kritikájának” mondta és olyan „pszichologisztikus konstrukciót” látott benne, amely „tartalmában jobboldali” és „eltereli a figyelmet az egyedül aktuális reális veszedelemről, a reakció restaurációs kísérleteiről”.

Ez a mondat világította meg azt, hogy a néhány száz példányban megjelenő tanulmányt miért kellett országos veszedelemnek érezniök: kiindulópontján támadta meg azt a dialektikát, amelynek fokozódó alkalmazására készültek fel a kommunisták. Pártagitációjuk ekkor már egyre inkább a jobbra taszítás és balra szorítás taktikáján alapult. Az 1945-ös társadalmi változásokat, mondták, egyedül jobbról fenyegeti veszedelem, s ez ellen az egyedüli védekezés a baloldaliak közeledése a kommunisták pártjához és pártvonalához. A Bibó-tanulmány viszont arra utalt, hogy a 45-ös eredményeket a proletárdiktatúra éppen úgy megsemmisítené, mint a régi állapotok restaurációja, s közben átvilágította a kommunisták magyarországi működésének immanens ellentmondásait is.

Révai József riadalomát és rendkívüli ingerültségét különben alighanem személyes okok is magyarázták. Elvégre annak a népfrontos koalíciónak, amit Bibó nem kommunista tartalommal töltött meg, ő volt a kommunista mérnöke. Ő volt felelős azért, hogy ez a konstrukció miképpen működik és hová vezet, s néhány év múlva önbírálatában be kellett ismernie azt, hogy pártja ebben az időben még olyan célokat is szolgált, amelyek polgári demokráciának is céljai lehettek volna. Becsületére válik azonban, hogy hajsztát a vita után Bibó István ellen nem indított.

Bibót magát sem a vita, sem nézeteinek kommunista félremagyarázása nem tudta elkedvetleníteni. Ez éppúgy nem csüggesztette el, mint az a jobbról érkező zsörtölődés, amely Illyés Gyula egy mondatának igazát idézte fel: „aki a helyzetbe belenyugszik, vagy csak egy kicsit is okosan mérlegeli, az nálunk már egy kicsit labancszámba is megy.” A kétfelől jelentkező értetlenség Bibót nem győzi meg arról, hogy a harmadik út járhatatlan.